

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа с. Шекпээр Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва».

Принята решением заседания
МО учителей «Лингвисты»

Протокол № 1
« 30 » 08 2024 г

Дурдмас / Дурдмас М.К.

Согласована
заместителем директора
по УВР

Оад /Саая А.Ч./
« 02 » 09 2024 г

Утверждена
директором МБОУ СОШ
с.Шекпээр Барун-Хемчикского
кожууна Республики Тыва
Приказ № Шекпээр
« 04 » сентября 2024 г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по внеурочной деятельности «Ог-буле педагогиказы: ундезин тыва кижизидилге», 11 класс

Уровень образования: среднее общее

Количество часов в год: 34, в неделю: 1

Уровень: Базовый

Учитель: Куулар Шончалай Юрьевна

Программа разработана на основе примерной программы «Ог-буле педагогиказы: ундезин тыва кижизидилге» редактор А.С. Шаалы.

УМК: Шаалы А.С. Кыстың бүдүжү – Девичий нрав: Учебное пособие для учащихся 7 класса(переработанное). - Кызыл: Тувинское книжное изд-во, 2007. , Духовно-нравственные основы семьи: Этика и психология семейной жизни: Ч. 1: Остров духовной жизни// Ч. 2: Семья в русской литературе: Хрестоматия для учителей (сост. Кислицина Т.Г.; под общ.ред. док.филол.наук Троицкого В.Ю.) Изд. 2-е, испр. Серия: Библия. - Москва: Мир, 2019. - 256 с.

Тайылбыр бижик

XX вектин 90 чылдарының эгезинде чуртка ажык-чарлыг чорук чарлаттынып, бистиң күрүневис сайзыралдың чаа чадазынче шилчээнин билир бис. Национал күрүнелер боттарының шаандагы төөгүлүг эрги аттарын, бурунгу өгбелерден дамчып келген ёзу- чаңчылдарын катап эгидип, аныяк-өскенни чонунга дөмей овордүрзүлүг, аажы-чаңныг, мөзү-шынарлыг кылдыр кижизидеринче улуг сагышты салып эгелээн.

Бистиң Тыва Республикавысты чаартылгалар база оюп эртпээн. Аңаа Тыва деп бурунгу адын эгиткен, ону кайы-даа дылга ынчаар адаар база бижиир деп шийтпирлээн. Уттундуруп бар чыткан чаңчылдарны эгидип, оларны чыып бижиц, катап тургузуп, өг- бүлеге, өөредилге черлериниң чада бүрүзүнге кижизитпишаан өөредир ажылдарга калбаа-биле ажыглап эгелээн. Ол ажыл дээштиг, үре-түннелдиг болуп турар, чүге дээрге улустуң ёзу- чаңчылдары чоннуң мерген угаанын, аажы-чаңын, тускай шынарларын болгаш уруглар кижизидер талазы-биле чыгдынган аргадуржулгазын шыгжап илереткен болур.

Өөредилге талазы-биле күрүне политиказының бурунгаар хөгжүдөр сорулгазынга Россияның хамаатызының мөзү- шынарының кижизидилгези болгаш сайзыралы хамааржыр. Амгы үеде сүзүк болгаш мөзү-шынар кижизидилгезин өөредилгениң федералдыг күрүне стандартының методологтуг үндезини кылдыр тодараткан. Өөредилге-кижизидилге ажылынга сүзүк болгаш мөзү- шынар кижизидилгези мурнуку черни ээлеп, ол төрөөн дыл, онзагай культура, ооң байлаан хумагалаан хөй националдыг болгаш хөй культуралыг россияжи ниитилелди быжыктырарын негептурар¹.

Бүгү чүве өг-бүледен эгелээр. Ада-иези, өгбелери ажы-төлдүн угу, дөзү болурундан аңгыда, уругларның мөзү-шынарын хевирлеп, оларның угаан-медерелин сайзырадып, сөс-домаан чечен-мерген, чедингир кылдыр өөредир болгай. Өг-бүлениң уруглар кижизидеринге, ажыл-агыйга өөредиринге, чуртталгага белеткээринге салдары улуг, харыысалгалыг деп чүве кижитөрөлгөтөнниң сайзыралының эге чадазындан эгелээни билдингир. Ынчангаш өг-бүле – уруглар кижизидер эртемниң тыптып келгениниң эге үндезини болуп, сайзырап, чадалар аайы-биле ооң арга-дуржулгазы калбарып, нештереп эгелээн болгаш амгы үеде база-ла ол хүлээлгелерни күүседип турар.

Ажы-төл кижизидеринге, уругнуң кижизиг болурунга өг- бүлениң салдары улуг деп чүве билдингир. Аныяк өскенниң угаан- медерелиниң база мага-бодунуң быжып сайзыраар үези 14–16 харлыында оларга өг-бүле, өгбелер, аныяк өг-бүле,

ажы-төл азыраар дугайында билиглер эргежок чугулазын барымдаалааш, школаның 8–9 класстарына «Өг-бүле педагогиказы» деп немелде өөредилгеге чорудар эртемни өөредирин сүмелеп турар.

Ооң кол **сорулгазы:** тыва улустун үндезин культуразында өг- бүле кижизидилгези уругну кижиди болур кылдыр ооң иштики сагыш-сеткилин, мезү-бүдүжүн, аажы-чанын сайзырадыр ыдыктыг сүзүктөрин, дуржулгазын, кол арга-методтарын, чепсектерин өөреникчилерге билиндирери болгаш оларның боттарын амыдыралында эң-не харысалгалыг хамааты болуп өг-бүле тударына белеткээри болур.

Бо кол сорулганы чедип алыры дараазында **чугула айты-рыгларны** шийтпирлээринден хамааржыр:

1) өг-бүле дугайында делегейниң чоннарының фило-софтарының, шылгараңгай эртемденнериниң болгаш баш-кыларының салгалдарга арттырып каан өөредиглерин билип алырынче, оларны сайгарып билиринче уругларны угландыраы;

2) тыва өг-бүле, өгбелер, дөргүл-төрел деп кымнарыл деп билиглерни амыдыралында медреселдиги-биле билип алырына болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдар, ёзулалдар, ужурларны сагырына таарымчалыг байдалдарны тургузары;

3) ие кижиниң, ада кижиниң үлегери болгаш ол үлегерге келир үеде ада, ие болуруна белеткээриниң, өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказы-биле таныштыраы;

4) өөреникчилерни боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алыр, өг-бүле тудар талазы-биле боттарына баш бурунгаар шилилгени кылып билер кылдыр белеткээри.

Салдынган сорулгаларны боттандыраы нарын деп чүвени билип, кол билиглерни өөреникчилерге кысказы-биле угадып тургаш, ук эртемниң үндезиннерин хажытпазын, ооң үргүлчү өскерлип, сайзырап турарын, ооң шийтпирлеттинмээн айтырыгларының ам-даа барын кичээл бүрүзүнге тайылбырлап, чуртталгадан алган чижектерни аңаа барымдаа кылдыр ажыглап, ук эртем үениң агымында турар дээрзин көргүзерин башкыларга сүмеледивис.

Үениң байдалына дүүштүр программаны боттандыраы-биле мындыг таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула:

– өг-бүле педагогиказын өөренип тура, уругларны өг-бүле – кижиниң сүзүү, амы-хуу чуртталганың үндезин ораны деп чүүлдерни кижизидерде болгаш

сайзырадырда, чоннуң өг-бүлеге хамаарышкан чаңчылдарыңа, ёзулалдарыңа, уjurларыңа даяныры;

– делегейниң чоннарының, Россияның, Тываның мерген угаан-ныгларының, педагогтар, психологтар, социологтарының мөөңнет-тинген арга-дуржулгазын чедимчелиг ажыглаары;

– кичээл болгаш кичээлден дашкаар өг-бүле педагогиказын өөредир талазы-биле кижизидилге ажылын чорудары-биле тускай шактарны, тодаргайлаарга, неделяда 1 шакты өөредилге черлериниң боттарының тодаратканы ёзугаар өөредилге планынче киирери;

– өг-бүле педагогиказын башкылаарының талазы-биле башкыларның профессионал психологтуг, педагогиктиг, методиктиг билиин бедидери болгаш тускай белеткээри;

– уругларны өг-бүлеге кижизидер болгаш оларга келир үеде өг-бүле тудуп чурттаарыңа эге билиглерни чедирер талазы-биле ортумак өөредилге черлериниң, ада-иелерниң, тус черлерниң чагыргаларының болгаш хөй-ниитиниң киржилгезин чедип алыры.

Өг-бүле педагогиказын өөрөнгөн түннелдеринге не-гелделер:

– бодун тодаргай өг-бүлениң, төрөл-бөлүктүң, тускай чоннуң, күрүнениң төлептиг оглу (кызы), өг-бүлеге хамаарышкан бурунгу өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарының салгакчызы мен деп миннип, сагып, тарадып чорууру;

– тыва өг-бүле, ада-ие, өгбелер, дөргүл-төрөлге хамаарышкан кол билиглерни амыдыралында медреселдиги-биле билири болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдарны, ёзулалдарны, уjurларны билири болгаш сагып чорууру;

– ада-иениң үлегери болгаш өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказын, аргаларын ажыглап билири: төрөөн дыл, аас чогаал, өг-бүле, чоннуң байыралдары, национал оюннар, бойдус дээш о.ө;

– боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алып, өг-бүле тудар талазы-биле баш бурунгаар шилилгени кылып билири, амыдыралдың нарын берге айтырыгларын шиитпирлээринге белен болуру;

– ада болгаш ие кижиниң уруглар кижизидер талазы-биле харыысалгазын хоойлу ёзугаар миннири;

– ада, ие кандыг болурун, чоннуң чаңчылдарында айытканы-биле сайгарып билири;

– кижизиг мөзү-бүдүштү хевирлээри-биле өг-бүледе, төрөл-бөлүктөр аразында

харылзааларны шын тудуп билири, хүндүлел ёзулалдарын сагыры, «Салгал ыяжын» тургузуп билири;

– кадык өг-бүлени тургузарының дугайында бодунга хамаарыштыр негелделерни кылып билири;

– ынакшылды камнап, аңаа шынчы болурун, база ынак эжи дээш чурттаарын миннири;

– өг ажылын кылып билири: аал-чуртту, оран-саваны арыг- силиг тудуп билири, мал, чер ажил-агыйын болгаш амгы байдалга дүүшкен сайгарлыкчы ажылды кылып болгаш сайзырадып билири, өг-бүлениң экономиказын шын планнаарының эге билиглерин амыдыралда ажыглап шыдаары.

Башкыларга кыска методиктиг удуртулга

- Башкының билиг бээр аргаларын база өөреникчилерниң билиг чедип алыр аргаларын айтып, кичээлдиң ийи хевирин тускайлаан (Чижек тематиктиг планда шактар хуваалдазын көөр).
- Оларны ынчалдыр аңгылаан чылдагааны болза, бо эртемге өөредирде, теория кырынга өөрөнгөн чүүлдерни амыдырал-биле сырый холбаарын чугула деп санаан. Өөреникчилерниң угаан- бодалын сайзырадырда, эки-бакты ылгап билир кылдыр угаадырда, кичээлдерге оларның идепкейлиг чоруун чедип алыр. Олар боттары хоойлудүрүмнерни, өг-бүле педагогиказынга хамаарышкан өске- даа ажылдарны холга тудуп өөренип, сайгарып, деңнээр ужурлуг. Оон түннелинде өөреникчилер экини шиңгээдип, бак чүведен чайлап билир кылдыр өөрөнгөн турар ужурлуг. Ындыг болганда, өөреникчилер кичээлге башкының удуртулгазы-биле боттары ажылдаар, боданыр, түннелди үндүрер апаар.
- Башкыларның кичээнгейинге айтып каар база бир херек чүүл – тема бүрүзүнүң соонда дуржулгага даянган кичээлдер эрттирер кылдыр көрдүнгени. Ол кичээлдерге сайгарар чижек айтырыг- ларны болгаш хереглеп болур номнар даңзызын чыып тургускан. Амгы үениң чаа педагогиктиг технологияларын ажыглаары чаңчылчый берген болганда, янзы-бүрү «ажык-чугаа», презентациялар, онлайн-ужуражылгалар, «төгерик стол» дээн ышкаш оон-даа өске кичээлдерниң хевирлерин кирип болур. Ол дугайында башкы бүрүзү чогаадыкчы арга-методтарны, кичээлдиң хевирлерин боттары тургузары чугула.
- Ындыг кичээлдерни эрттирери, оларга белеткенири тускай болур: айтырыгларны, номнар даңзызын башкы 1 неделя бурунгаар берип каар, өөреникчилер харызын бижип, өске-даачүүлдерни белеткеп алгаш, кичээлге харыылап тургаш, ажыглап болур.

- Бо эртемге демдек салыры база онзагай – школага чаңчыл болган 5, 4, 3 деп демдектер-биле уругларның билиин, кылып билир чүүлдерин үнелевейн, оларны тест, анкета таварыштыр чорудар болгаш «ажык чугаа» дээн ышкаш өске-даа кичээлдерниң хевирлеринге уругларның киржилгезинден түннеп болур.
- База эртемни өөренип тургаш, чүгле программада көрдүнген номнарны, кичээлдер, бот-ажылдар хевирлерин ажыглаарындан аңгыда, оларны өскертип, амыдыралда херек кырында болгантаварылгаларга даянып, үлегерлиг өг-бүлелерниң чижээнге дээштиг, солун кылып алыры – башкы бүрүзүнүн шилилгези болур. Дуржулгага даянган кичээлдерге көрдүнген номнар даңзызындан аңгыда, бүгү программага хереглээр номнарның ниити даңзызы ийи дыл кырынга бердинген, чүге дээрге амгы үеде тыва дыл кырында өг-бүле педагогиказынга хамаарыштыр ажыглап болур номнар эвээш, чамдык айтырыглар талазы-биле харын-даачок болуп турар. Ынчангаш интернет четкизин идепкейлиг ажыглаарын сүмеледивис. Капсырылгада орус дылда киирген ажылдар бар. Кижичүгле бодунун төрөөн дылынга сагыш-сеткилин илередирин билир бис, ынчалза-даа орус дылда киирген сөзүглелдер харын-даа уругларның ийи дылды деңге ажыглаарынга
- улуг салдарлыг болуру чугаажок.
- Өг-бүле дугайында билиглер делгем, хөй талалыг. Чаңгыс номга оларны долузу-биле чырыдары берге. Чамдык айтырыглар шак-үениң кызаазы-биле кирбээн болганда, бо немелде өөрөдилгеге ажыглаар номда кирген чүүлдерни башкы бүрүзү чогаадыкчы ёзу- биле ажыглавышаан, аңаа чогуур немелделерни боттары киирип ажылдаары билдингир.

Чижек тематиктиг планнаашкын

№ п/п	№ тема аайы-биле	Ооренир темаларнын аттары	Ниити шактар	Болуп эрткен хуннер	
				План аайы-биле	Болган хуну
1	1	Ог-буленин эрге-хоойлу камгалалы	1		
2	2	Амгы уенин ог-булези:байдалы, чорулдээлери болгаш шиипирлээр айтырыглары	1		
3	3	Назы-хар аайы-биле ог-булеге уругларны остурери, кижизидери	1		
4	4	Кижизидилгенин психологтук достери	1		
5	5	Аныяк оскеннин амыдыралда туружу, келир уези: ынакшыл, харысалга, эртем-сургуул, ажил-агый, мергежил айтырыглары	1		
6	6	Аныяк оскенни ог-буле тударынга белеткээринин айтырыглары.	1		
7	7	Кыс кижидилгенин амыдыралдын ээзи, идегли, ынаныжы	1		
8	8	Ава- адап четпес унелеиг сос	1		
9	9	Мозу шынар кижидилгези. Кыс уругтун бодун алдынары: даштыкы хевири болгаш кадыкшыл	1		
10	10	Сагыш бакта сайзыравас, сеткил бакта секперевес	1		
11	11	Кыс кижинин озулдезинде байдалдар	1		
12	12	Лев Толстойнун кижизидилгенин 10 дурумненри	1		
13	13	Тыва ог-буле педагогиказы: укталаган достери, кол билиглери	1		
14	14	Чанчыл, езулал, ужур	1		
15	15	Амгы Тыва ог-булелерде сагытынып турар ужурлар	1		
16	16	Огбелер, ада-ие, ажы-тол, доргул-торел, ук-ызыгуур	1		
17	17	Кижинин торээн чери (ада-чурту) ыдыктыг	1		
18	18	Огбелер. Оббелернин	1		

		уругларга, ээлеринге хамаарылгазы, оларнын кижизидилгеге, ог ажылынга киржилгези			
19	19	Тыва чоннун торелдежип чурттаар чанчылы	1		
20	20	Ие торели база ада торели	1		
21	21	Ук -ызыгуурнун кижизидилгеге салдары	1		
22	22	Ог-буленин кижизидикчи салдарыИе кижиге, ада кижиге	1		
23	23	Ие кижиге-ог-беленин эегези, оон улегер-чижээ	1		
24	24	Ада-кижиге – ог-буленин дозу, оон кижизидилгеге онзагай киржилгези, улегери, салдары	1		
25	25	Ада-ие, огбелер мурнуга уругларнын хулээлгелери, дузазы, арын-нууру	1		
25	25	Тыванын сураглыг чогаалчылары ава дугайында	1		
26	26	Толевилел: «Авам чагыглары»	1		
27	27	Толевилел: «Ачам холу»	1		
28	28	Тыва кижинин бурунгу мергежилдери	1		
29	29	Ог-буле болгаш шажын чудулге	1		
30	30	Тыва ог-буленин бурун шагдан бээр сузуктери	1		
31	31	Чаш уруг, кижиге-дээди сузук	1		
32	32	Куш-ажыл кижинин сузуу	1		
33	33	Ог-буле кижизидилгезинге ажыглаар чуулдер	1		
34	34	Ог-буле байыр –дойлары	1		
		шупту	34		